

## ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК ЗЛОЧИНІВ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ (СТ. 164 КК УКРАЇНИ) ТА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ КОШТІВ НА УТРИМАННЯ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ (СТ. 165 КК УКРАЇНИ)

Бабенко А. М.

Статтю присвячено дослідженню проблем визначення об'єктивних ознак злочинів, пов'язаних із ухиленням від виплати коштів на утримання членів сім'ї, установлених рішенням суду. Проаналізовано об'єкт, об'єктивну сторону, предмет та коло потерпілих від цих злочинів. Запропоновано напрями вдосконалення кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за ухилення від сплати коштів на утримання членів сім'ї, встановлених рішенням суду.

Ключові слова: ухилення від сплати аліментів, ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків, ухилення від сплати коштів на утримання членів сім'ї, кримінально-правовий захист сімейних відносин.

Статья посвящена исследованию проблем определения объективных признаков преступления, связанных с уклонением от уплаты средств на содержание членов семьи, установленных решением суда. Проанализирован объект, объективная сторона, предмет и круг потерпевших от этих преступлений. Предложены направления усовершенствования уголовно-правовых норм, которые предусматривают ответственность за уклонение от выплаты средств на содержание членов семьи, установленных решением суда.

Ключевые слова: уклонение от уплаты алиментов, уклонение от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей, уклонение от уплаты средств на содержание членов семьи, уголовно-правовая защита семейных отношений.

This article is devoted to the research of the issues of determination of objective elements of crime, which connected with allowance of family tax evasion statutory by the judgment. The object, objective aspect of crime, target of crime and victims of crime were analyzed. There were offered a directions of legal law governing development, which carry amenability of allowance of family tax evasion statutory by the judgment.

Keywords: alimony tax evasion, allowance of incapable parents tax evasion, allowance of family tax evasion, criminal remedy of material relations.

Створення нормальних умов для демографічного відтворення населення, гармонічного розвитку сімейних відносин, комфортного існування кожного з членів суспільства є важливим напрямом соціально-економічної політики будь-якої цивілізованої держави. Покращення умов для фізичного, психічного, соціального й духовного розвитку кожного з громадян, зокрема й підростаючого покоління досягається шляхом створення найбільш сприятливого природного середовища для розвитку сім'ї, батьківства та дитинства. Саме це виступає необхідною передумовою сприятливого соціально-економічного й демографічного майбутнього нашої держави та суспільства загалом. Разом із цим, українські реалії сьогодення свідчать про суттєве зниження рівня реєстрації шлюбів і

збільшення кількості розлучень. Так, починаючи з 1995 року в Україні істотно зменшується кількість зареєстрованих шлюбів, а кількість розлучень дорівнює майже половині від зареєстрованих шлюбів. Наприклад, якщо в 1990 році було зареєстровано 482,8 тис. шлюбів, у 1995 - 431,7, то починаючи з 2002 р., їх кількість зменшилася до 317,2, а у 2010 - до 305 зареєстрованих випадків. На цьому тлі спостерігається збільшення частки розлучень, яка, починаючи з 2008 р., становить близько 166,82 зареєстрованих фактів, і перевищує половину від укладених шлюбів в Україні [1, 345]. Наслідком такої ситуації є не лише велика кількість розлучених, а й значна кількість випадків виховання дітей у неповних сім'ях. За офіційними статистичними даними, з 126068 розлучень у 2010 році в 54544 випадках родини, що розпадаються, мали одну дитину; у 10803 випадках - дві дитини; у 4468 випадках - три більше дітей [1, 345]. Схожі тенденції простежувалися й протягом 2012-2015 років. Елементарні математичні розрахунки свідчать про те, що більше половини розлучень мали наслідки у вигляді подальшого виховання дітей у неповній сім'ї і потребували виплат аліментів на їх утримання. Додамо ще й таке, що в Україні тільки у 2010 році з 497 689 народжених 108 785 осіб народились у матерів, які взагалі не перебували в зареєстрованому шлюбі [1, 339]. Аналіз статистичних даних за цими показниками минулих і наступних років свідчить про аналогічну картину. Тобто на сьогодні в Україні щорічно 22 %, або кожна 5 дитина, народжується й виховується поза шлюбом, а більше половини колишнього подружжя залишаються розлученими (з урахуванням сучасного соціально-економічного положення в країні й без матеріального забезпечення). Така ситуація породжує цілий ряд негативних соціально-економічних наслідків, одним із яких є масова потреба в отриманні одним із батьків кошт на утримання неповнолітніх дітей, а в інших випадках - матеріального забезпечення непрацездатних батьків або інших членів родини. Наведені статистичні дані вказують на необхідність активізації наукових досліджень у напрямі кримінально-правового захисту інституту сім'ї та похідних від нього суспільних відносин, пов'язаних із взаємними обов'язками подружжя, батьків і дітей піклуватися один про одного. У цьому сенсі, одним із важливих та актуальних завдань соціально орієнтованої держави й важливою складовою частиною державного захисту населення є кримінально-правова охорона сім'ї та неповнолітніх від суспільно небезпечних посягань, пов'язаних із взаємними обов'язками батьків і дітей піклуватися один про одного.

У різні часи питанням кримінальної відповідальності за злочини проти сім'ї, неповнолітніх і молоді приділялася увага в окремих публікаціях В.В. Вітвіцької, А.Б. Благої, Ф.Г. Бурчака, Б.В. Головкина, В.П. Ємельянова, Є.Л. Стрельцова, А.А. Музики, С.С. Яценка та інших

вчених. Поряд із цим у кримінально-правовій доктрині довгі роки залишається дискусійним питання визначення об'єктивних ознак злочинів за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) та ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України). Саме вирішення цього питання й розглядається нами як основна мета цієї статті.

У статті 51 Конституції України [2] встановлено, що сім'я, дитинство, материнство й батьківство охороняються державою. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Отже, самою Конституцією України чітко визначені охоронювані суспільні відносини й визначено основну ієрархію об'єктів правового захисту, де узагальнюючим визнається сім'я та її похідні, обов'язкові складові елементи - дитинство, материнство й батьківство. Сімейний Кодекс України [3], розвиваючи ці положення, деталізує охоронювані суспільні відносини й передбачає обов'язок батьків утримувати дитину та обов'язок повнолітніх дітей утримувати непрацездатних і таких, що потребують допомоги, батьків. Зокрема, ст. 180 СКУ прямо зазначається, що батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття [3]. Між батьками та дітьми існують зворотні обов'язки. Це впливає не лише зі ст. 51 Конституції України, а й із положення ст. 202 СКУ, де прямо вказується, що повнолітні дочка та син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги [3].

Кримінальний кодекс України [4] відносить злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (ст. 164 КК) та непрацездатних батьків (ст. 165 КК) до суспільно небезпечних, злочинних діянь, оскільки невиконання обов'язків з виплати аліментів ставить дітей і непрацездатних батьків у тяжкі життєві умови, подолати які в силу малолітства, хвороби або безпомічності вони без допомоги своїх близьких не в змозі.

Суспільна небезпечність злочину, передбаченого ст. 164 КК полягає в тому, що він грубо порушує сімейні обов'язки, які покладаються на батьків Конституцією України та сімейним законодавством, і посягає на нормальний розвиток, фінансове забезпечення й здоров'я дітей. А злочинном, передбаченим ст. 165 КК, навпаки, порушуються сімейні обов'язки, які покладаються Конституцією України та сімейним законодавством на дітей, піклуватися про своїх непрацездатних батьків з метою забезпечення нормальних життєвих умов, створити які вони самостійно в силу хвороби або безпомічності без допомоги своїх близьких не в змозі.

Що стосується визначення основного безпосереднього об'єкта злочину ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК), то в науці кримінального права висловлено дві основні, відмінні одна від одної, точки зору. На думку Л.В. Дорош [5, 4, 6-8], М.О. Потєбенька [6, 168], М.І. Мельника [7, 394-395], цей злочин посягає на відносини, що забезпечують майнові інтереси дітей, їх фізичний, розумовий, духовний, моральний і соціальний розвиток. Позиція Л.П. Михайлова [8, 5-6, 10-12] та О.І. Беловой [9, 72] полягає в тому, що об'єктом ухилення від сплати аліментів на утримання дітей виступають майнові сімейні відносини. Останні не зводяться лише до відносин, що забезпечують матеріальне підґрунтя для належного розвитку та виховання дитини, а є відносинами, що забезпечують матеріальні інтереси сім'ї загалом. Таку позицію ми вважаємо цілком пере-

конливою й такою, що заслуговує на підтримку, оскільки вона ґрунтується на визначених Конституцією та похідним законодавством суспільних відносинах і впливає із механізму завдання шкоди. Наприклад, механізм заповнення шкоди суспільним відносинам при ухиленні від сплати аліментів на утримання непрацездатних батьків, як і при ухиленні від сплати аліментів на утримання дітей, характеризується вчиненням посягання, при якому особа, не виконуючи покладені на неї обов'язки з матеріального забезпечення непрацездатних батьків, виключає себе з цих суспільних відносин і тим самим здійснює розрив соціального зв'язку саме в сімейних відносинах.

Указані злочини утворюють самостійну групу «майнових» злочинів проти сім'ї та неповнолітніх. Виходячи із тлумачення положень ст. 51 Конституції [2] та ст. 180 і ст. 202 СКУ [3], зазначені суспільні відносини складаються між членами сім'ї з приводу матеріальних цінностей, необхідних для забезпечення нормального існування сім'ї. Суб'єктами (учасниками) цих відносин є члени сім'ї, які на підставі сімейних стосунків з іншими особами мають майнові права та обов'язки. Предметом майнових сімейних відносин виступають матеріальні блага, за допомогою яких забезпечується існування та розвиток сім'ї як соціального утворення загалом і окремих її членів, зокрема. Соціальний зв'язок у таких відносинах полягає в соціально корисній діяльності членів сім'ї щодо її матеріального забезпечення, належного використання матеріальних цінностей, а також здійсненні матеріального забезпечення окремих її членів.

Основний безпосередній об'єкт ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК) співпадає з основним безпосереднім об'єктом ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Ним також виступають майнові сімейні відносини, які виникають з підстав, передбачених ст. 202 Сімейного кодексу України [3]. Відповідно до цієї норми повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, що є непрацездатними й потребують матеріальної допомоги. Суб'єктами цих відносин, з одного боку, виступає повнолітні дочка або син, з іншого - один з непрацездатних батьків, на користь якого сплачуються аліменти, а також, у певних випадках, інші діти, жінка, чоловік або інші члени сім'ї, які фактично здійснюють матеріальне забезпечення цієї непрацездатної особи. Згідно зі ст. 205 Сімейного кодексу України [3] предметом цих відносин є аліменти на батьків, які можуть бути в твердій грошовій сумі та (або) в частці від заробітку (прибутку) з урахуванням матеріального та сімейного становища сторін.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 164 КК України, виражається як у формі дії, так і в бездіяльності, які знаходять прояв: а) у злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); б) у злісному ухиленні батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Схожими характеристиками відрізняється й злочин, передбачений ст. 165 КК, який полягає в злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків. Непрацездатними вважаються батьки - жінки, що досягли 55 років, чоловіки - 60 років, а також інваліди 1 та 2 групи. Юридичною підставою для настання кримінальної відповідальності за ст. 164 КК є наявність рішення суду, яке набрало чинності, відповідно до якого мати або батько чи інша, передбачена законом особа, зобов'язана сплачувати аліменти. Водночас необхідною

умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 165 КК є наявність рішення суду, яке набрало чинності, згідно з яким винна особа зобов'язана сплачувати кошти на утримання своїх непрацездатних батьків.

Аналіз зарубіжного законодавства свідчить про те, що в кримінальному законодавстві інших країн світу також існують описані вище кримінальні норми. Наприклад, у главі 20 КК Російської Федерації «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» міститься ст. 157 КК, якою одночасно встановлено відповідальність як «за злісне ухилення від виплати коштів на утримання дітей», так і «непрацездатних батьків» [10]. Аналогічним шляхом пішов законодавець Республіки Казахстан, який у главі 2 КК «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» розмістив ст. 136 КК, що передбачає відповідальність за невиконання обов'язків з виплати коштів на утримання дітей або непрацездатних батьків понад трьох місяців [11]. У главі 21 Республіки Білорусь «Злочини проти укладу сімейних відносин і інтересів неповнолітніх» окремо функціонують ст. 174 КК «Ухилення батьків від утримання дітей або відшкодування витрат держави на утримання дітей, які знаходилися на державному забезпеченні» та ст. 175 КК «Ухилення дітей від утримання батьків» [12]. За цими нормами, як і за кримінальним законодавством Республіки Казахстан, настає відповідальність у разі такого ухилення на строк понад трьох місяців протягом року. У главі XVII Кримінального кодексу Латвійської Республіки «Злочинні діяння проти сім'ї і неповнолітніх» розміщено статтю 170 КК, якою передбачено відповідальність за злісне ухилення від забезпечення й утримання своїх батьків, дідів і бабусь, дітей, онуків та інших осіб, якщо такий обов'язок покладений вироком суду або постановою суду [13]. Відповідні норми існують і в кримінальному законодавстві інших країн дальнього та ближнього зарубіжжя. Між тим, зарубіжний законодавець по-різному вирішує проблему захисту досліджуваних суспільних відносин. По-перше, цей різновид протиправних діянь відноситься до самостійного розділу «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх», а отже, відокремлюється законодавцем у самостійний об'єкт кримінально-правового захисту, що, на наш погляд, є вірним; по-друге, зарубіжним законодавством встановлюються чіткі часові межі, протягом яких досліджувані невиконання вважаються злочином, що також заслужовує на увагу; по-третє, в окремих країнах світу захист майнових сімейних відносин здійснюється щодо ширшого, ніж діти та батьки, кола суб'єктів сімейних відносин. Зазначені питання заслуговують на більш детальний аналіз і потребують урахування під час удосконалення вітчизняного кримінального законодавства, оскільки з положень сімейного законодавства України також впливає: по-перше, що сімейні відносини та дитинство є окремими - важливими суспільними відносинами, по-друге, діючим сімейним законодавством право на матеріальне забезпечення передбачено для більш широкого кола суб'єктів сімейних відносин.

З наведеного можна дійти висновку, що існуючі в українському кримінальному законодавстві в діючий редакції правові норми ст. 164 та 165 КК України не повною мірою захищають майнові сімейні відносини в частині утримання одними членами сім'ї іншими. Так, відповідно до чинного Сімейного кодексу України коло членів сім'ї, що мають майнові сімейні обов'язки, є значно ширшими. Наприклад, за ст. 75 СКУ дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного. Право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним,

потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу [3]. Статтею 91 СКУ надається право на утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, але тривалий час проживали однією сім'єю. Той із них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, має право на утримання відповідно до статті 76 СКУ [3]. Статтями 265-274 установлюються майнові сімейні обов'язки інших членів сім'ї. Наприклад, ст. 265 СКУ передбачається обов'язок баби, діда утримувати онуків; ст. 266 СКУ - обов'язок онуків, правнуків утримувати бабу, діда, прабабу, прадіда; ст. 267 СКУ - обов'язок по утриманню братів і сестер; ст. 268 СКУ - обов'язок мачухи, вітчима утримувати падчерку, пасинка; ст. 269-275 СКУ - обов'язок інших осіб утримувати дитину [3]. Отже, кримінально-правова охорона майнових сімейних відносин у частині утримання одними членами сім'ї інших лише на підставі ст. 164 та 165 КК є явно недостатньою, оскільки вона залишає поза межами такої охорони відносини, що виникають з приводу утримання інших, крім неповнолітніх, непрацездатних дітей і непрацездатних батьків, осіб. З метою вдосконалення структури кримінального законодавства та з урахуванням важливості таких суспільних відносин, як сім'я та неповнолітні, у межах розділу 5 КК України має право на існування самостійний видовий об'єкт «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх», в якому мають бути зосередженими не лише описані кримінальні норми, а й інші, що захищають досліджувані суспільні відносини. Крім цього, у рамках відповідної кримінальної норми потребують встановлення часові межі, за перевищення яких має наставати кримінальна відповідальність за невиконання майнових сімейних відносин. З урахуванням сучасних соціальних реалій і з метою вдосконалення кримінального законодавства, у діючий редакції КК потребує декриміналізації відповідальності за ст. 164 та 165 КК, а замість них потрібно передбачити єдину норму, в якій необхідно встановити єдину кримінальну відповідальність за злісне ухилення понад трьох місяців від сплати коштів на утримання членів сім'ї, установлених рішенням суду.

#### Література

1. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Держ. ком. статистику України; [за ред. О.Г. Осауленка]. - К.: ТОВ «Август Трейд», 2011 - 559 с.
2. Конституція України [зі змінами, внесеними відповідно до Закону № 2952-VI від 01.02.2011, ВВР України, 2011, № 10, ст. 68] / [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. - Режим доступу: <http://rada.gov.ua/uploads/documents/27396.pdf>. - Назва з екрану.
3. Сімейний Кодекс України [зі змінами, внесеними відповідно до Закону № 1697-VII від 14.10.2014, ВВР України, 2015, № 2-3, ст. 12] / [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. - Назва з екрану.
4. Кримінальний кодекс України [зі змінами, внесені відповідно до Закону № 218-VII від 02.03.2015, ВВР, 2015, № 17, ст. 122] / [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page5>. - Назва з екрану.
5. Дорош Л.В. Уголовная ответственность за злостное уклонение от платежа алиментов на содержание детей:

Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Харківський юр. ін-т ім. Ф.Є. Дзержинського. - Х., 1982. - 18 с.

6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. У 2 ч. / Під заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренко - К.: ФОРУМ, 2001. - Ч. 1: Особлива частина. - 944 с.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. - К.: Кантон, 2001. - 1104 с.

8. Михайлова Л.П. Уголовно-правовая борьба со злостным уклонением от уплаты алиментов детям: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / МГУ им. М.В. Ломоносова. - М., 1983. - 20 с.

9. Белова О.І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.І. Белова. - Харків, 2006. - 184 с.

10. Уголовный кодекс Российской Федерации. - [Электронный ресурс]: [http://www.ug-kodeks.ru/ug/ug-kodeks.ru/ugolovnij\\_kodeks\\_-\\_glava\\_20.html](http://www.ug-kodeks.ru/ug/ug-kodeks.ru/ugolovnij_kodeks_-_glava_20.html). - Название с экрана.

11. Уголовный кодекс Республики Казахстан. - [Электронный ресурс]: [http://online.zakon.kz/Document/?doc\\_id=1008032#sub\\_id=1360000](http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032#sub_id=1360000). - Название с экрана.

12. Уголовный кодекс Республики Беларусь. - [Электронный ресурс]: [http://www.pravo.by/world\\_of\\_law/text.asp?RN=hk9900275#&Article=174](http://www.pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=hk9900275#&Article=174). - Название с экрана.

13. Уголовный кодекс Латвийской Республики. - [Электронный ресурс]: [http://www.pravo.lv/likumi/07\\_uz.html](http://www.pravo.lv/likumi/07_uz.html). - Название с экрана.

**Бабенко А.М.,**  
кандидат юридичних наук, доцент,  
професор кафедри кримінального права та  
кримінології ОДУВС  
Надійшла до редакції: 15.04.2015